

Praznovszky Mihály

Az én Tragédiám!

(Élmények, emlékek egy pécsi előadásról)

Kedves Szerkesztő Úr! Végtelenül kellemetlen helyzetbe hoztál, amikor számon kérted rajtam könnyelmű ígéretemet, hogy ti. írjak a lapod számára kritikát Az ember tragédiája pécsi előadásáról. Képtelen vagyok rá, mert Mikszáth Kálmántól olvastam, hogy "nehéz dolog ám az nagyon, valamit megbírálni, de nehezebb megírni azt a valamit, amit megbírálnak." Itt pedig azt kell érteni, hogy nehezebb dolog megrendezni azt a valamit, amit megbírálnak.

Nem kell neked magyaráznom, hogy vannak sorsszerű, elkerülhetetlen helyzetek. Ilyen például, hogyha valaki nőgrádi születésű. S ebből semmi más nem jut neki osztályrészlül, mint csak a rádöbbenés: ebben a megyében született Madách Imre. Ha ezt felfogja, megéri, egész életében nem lehet más társ mellette: csak a Tragédia.

Így vándorlok hát én végig az országon, meghallva, hol adják éppen a Tragédiát. Először a Nemzeti Színházban láttam, a fővárosban a hatvanas évek első felében, amikor a Madách Gimnázium elvitt oda bennünket. (Mert ugye az nem lehet, hogy valaki úgy érettségizzen a Madáchban, hogy ne látta volna legalább egyszer a Tragédiát a színpadon! A Te idődben is élt még ez a hagyomány?)

Ez volt az az előadás, amelyet Sinkovits Imre, Kálmán György, Váradi Hédi jegyzett. Ez volt a sokat vitatott bőrruhás előadás, a szépsége és testi előnyei teljes birtokában lévő Éva színésznővel, akinek játéka egy Lukács Margit után maga volt a csőd.

Ez volt az, amikor Major Tamás a brecht-i, brook-i élményei hatására visszaadta a gondolat erejét, a történelmi revü helyett arra az alapvető konfliktusra koncentrált, amit a rendező így fogalmazott meg: "milyen viszonyban van korának hőse lelkiismeretével és cselekedeteivel."

Láttam a Madách színházbelit (Nagykürtösön!), akik egy évszázados hagyományt : a Nemzeti Színház játszási egyeduralmát szakították meg. Láttam a jubileumi, 100. évfordulós előadást a Nemzetiben, ahol egyúttal bejelentették az Új Nemzeti Színház felépítését is (előbb lesz a 200. évforduló, mint az új Teátrum épülete), ahol a fiatalok játszták - öreguras tempóban.

Ezért persze a rendező, Vámos László hibáztatható a legjobban, aki a kritikus szerint "nem magát a Tragédiát, hanem a Paulay előadást kísérli meg újra fogalmazni, időszerű színházi jelrendszerben". Mondjuk, ez azoknak lenne igazán érdekes, akik látják még 1883-ban Paulay Ede színreállítását, s módjukban állna az összehasonlítást megtenni. Ezek közül igen kevesen ültek a nézőtérén...

Nem láttam viszont a miskolciak előadását 1984-ben, pedig sajnálhatom, hiszen ez már közvetlen előzménye volt az én később említendő nagy élményemnek. A rendező Csiszár Imre, akinek "megközelítése népszínház indíttatású. Előadásában nem elsősorban a filozófiai drámát bontja ki, hanem az öntudatos, a maga tetteit vállalni tudó és akaró, a világ rémségeivel, fenyegetéseivel, katasztrófáival is dacolni próbáló emberré fejlődés drámáját hangsúlyozza". S ettől még az előadás nem vált komolykodóvá, álpátoszossá, hanem ellenkezőleg, fiatalos, felpörgetett, ötletgazdag játék volt a színpadon – az egykori nézők, bírálók szerint is. S láttam a zalaegerszegi előadást, Ruszt József rendezésében.

És itt szünetet kell tartani. Az én Tragédiám itt véget is ér. Innen kezdve számomra nincs és nem is lehet más rendezői elképzelés. Hát látod, ezért nem írhatok én a pécseitekről kritikát, hiszen az ilyenfajta kirekesztő gondolkodás elfogadhatatlan attól, aki vérrrel akarja írni véleményét. Mert megint csak Mikszáthot kell idéznem, aki szerint a kritikában semmiféle édelgésnek nincs helye, mondván: "A kritika legyen kritika. A guillotin-ba végre is nem szokás zenélő órát tenni, hogy a kivégzendő élvezzen is mellette." Márpedig ha én Tragédiát látok valahol, elgyöngülök és kritikusi megjegyzéseim elmaradnak. Mert bizony láttam én azóta a győriek előadását és nem szóltam semmit a női Lucifer láttán. Újranéztem a televíziós változatot, meghallgattam Dobos Attila "opera"-lemezeit és néma maradtam.

Akkor hát miért Zalaegerszeg, kérdezhetnéd, ámbár ha láttad az előadást, gondolom te sem teszed fel a kérdést. Itt történt meg ugyanis az, aminek száz esztendővel korábban, 1862-ben kellett volna megtörténnie. Találtak egy dramaturgot - gondolom maga Ruszt József volt az - aki rájött, hogyan kell Adámot kiléptetni a történelemből s hagyni, hogy valóban kívülről figyelje az eseményeket. Ez hiányzott Madách életében, ha van valaki, ha felismeri valaki, hogy a színpadra állításnak nem a szöveg megkurtítása az alapfeltétele, hanem a drámai szerkezet megértése, nos, akkor Molnár György úrnak, a budai Népszínház igazgatójának a terve nem maradt volna vágyálom.

Ruszt József megtalálta azokat a pontokat, amikor is Ádám és Lucifer nem szereplője, csak nézője és kísérője a történelemnek. Ezért döbönt meg velem mindenki a nézőtérén, amikor az egyiptomi színen hirtelen egy másik Ádám-furaó lépett fel az emelvényre, amíg az ébren álmódó Ádám a színpad széléről figyelte Luciferrel együtt az eseményeket. Nemcsak figyelte, kommentálta is, de Madách szavaival és olyan tökéletes pillanatokban szólt meg, hogy éreztük, valóban így, ekkor beszél a néző-Ádám, s ekkor a történelmet élő-álmódó Ádám. Az embernek borsószótt a háta: hiszen ez valóban így íródott, miért nem vettük eddig észre!

De nemcsak én vagyok így vele. Az előadások sokezer nézőjét ugyan nem tudom megszólaltatni, de idézhetem Nánay Istvánt, akinek bírálatait mindig nagyon nagy élvezettel olvastam, s aki szintén korszakosnak tartja a zalaegerszegi előadást. Ő azt mondja, Ruszt Józsefék produkciója "az elmúlt évtized egyik legjelentősebb, a dráma eddigi megközelítéseit alkotó módon felülvizsgáló, a mű további színpadi sorsát alapvetően meghatározó előadás volt." Én csak ott egészítem ki, hogy nem az elmúlt évtized, hanem évtizedek, és nem egyik, hanem a legjelentősebb előadása volt.

Nos, Szerkesztő Barátom, ezért nem tudok én azóta más Tragédiára gondolni. Mert minden színpadra állításnál ezt a dramaturgiai-rendezői megoldást keresem. Azt gondolod, hogy ez lehetetlen, hiszen megfosztom a rendezőt saját koncepciója megvalósításától s egyfajta uniformisba csukom a drámát, örökre lemerevítve, formálissá téve, kiüresítve a

Tragédia színpadképét.

Ezt valóban érzem is. Tudom, hogy itt van a jövőbeni út: miként tudja egy felkészült, szívben és lélekben ráhangolt rendező ezt a konfliktust feloldani. Lehet-e, kell-e, szabad-e másként játszani a Tragédiát Zalaeegerszeg után? Persze hogy lehet, de az én Tragédiám csak attól az előadástól él mind a mai napig s mindörökké.

Látom, miként ráncolod homlokod redőit e sorok olvastán. Hát akkor én soha nem fogadok el előadást, amelyik nem ilyen? Dehogynem, kénytelen vagyok. Végző soron persze túlzok – teljesen mindegy, mit rendez a rendező, a lényeg, hogy Madách szavait halljam a színpadról. S persze lássam hozzá azt az ideális Ádámot, Évát és Lucifert, akiknek alakját, megjelenését önmagam számára alakítottam ki a Mű századik, ezredik elolvasása után. Vagy éppen belémrögződött a művelődéstörténet czernyi ábrázolása, amellyel nap mint nap találkozhatok a vásári ponyva-metszetektől Michelangelo freskójáig. Mindegy, de az én Ádámmal, az én Luciferemmel, az én Évámmal, hogy megszólaljon színpadon.

Örökké elégedetlen leszek hát, miként voltam a pécsi előadás után is. A külsőségek elragadóak voltak. Október 11-én vasárnap délelőtt ugyan túlon túl hosszúra nyúlt felkészítő előadások hangzottak el a Művészetek Házában Madáchról, a Tragédiáról. S ki ne hallgatná szívesen élőben Németh G. Bélát, Hubay Miklóst, Kabdebó Lórántot – igazi szellemi élvezet volt, s lelkünk megtelt Madáccsal. (Képzeld, kiderült, hogy Hubay kívülről tudja a Tragédiát, mert ha egy előadó citálni akart egy sort, s nem jutott eszébe, ő azonnal és kapásból folytatta az idézetet!)

A ragyogóan felújított színházat most láttam először belülről, minden bizonnyal nagyon sok pénzbe került, de megérte. A tér modernül archaizáló szökőkútjaiból (ezek is újak!) sugárzott a víz, a színház épületére kitűzték a nemzeti lobogót, az erkélyen fanfárosok adták tudtul a város lakóinak, hogy ünnep kezdődik Pécsen, a Tragédia előadása.

Az előcsarnokban a szokásos premierközönség: ruhaköltemények, elegancia, sminkcsodák. Egyik oldalon feltűnik a pesti Nemzeti Színház lobogó hajó igazgatója (nem tapsolt túl sokat), amott egy közismert drámaíró igyekszik befelé, a társulat éppen nem játszó tagjai izgulnak az oldalpáholyban, s mellettem ül – akár hiszed, akár nem! – Fanni, a lassan örven éve halott költő műzsája s özvegye, bűbajos idős hölgy, maga a líra, a harmónia. S vittem magammal ellenőrt is: sudaradó, tízenhét éves leányom életében először találkozhat a Tragédiával - annak idején én sem voltam több -, ő vajon mit szól hozzá?

S hogy végül mi történt? Azt lehet mondani, hogy a pécsi fiatalok, iskolások nagyon fogják élvezni az előadást. Látványos, színes, zenés, táncos, füstködös előadás született. Az viszont nem valósult meg, amit Lengyel György elképzelt. És ezt csak sajnálni lehet, hiszen egy rendező életében oly sokszor nem adatik meg, hogy a Tragédiát színre vigye.

Közismert pedig, hogy Lengyel György a Madách színházi előadás óta, tehát csaknem egy évtizede tudatosan készült az újabb színreállításra. Ő maga írja a Színház című lapban 1984-ben, miután elemzi az 1954-es diákelőadást, majd az 1981-es Madách színházi előadást, mennyi minden maradt megoldatlanul, mennyi mindenre kellene figyelni újra, ha ismét színpadra állítaná. "...a Tragédia színrevitelében a játéksílus és az értelmezés, a megújított színpadi megoldások és a szerepformálások között feszülő ellentmondást tartom a legmegoldatlanabb és legizgalmasabb előadási problémának."

Ebből az is kiolvasható, hogy Lengyel György nagyon is jól tudja, hogy mennyi feltétel együttes megléte kell az előadáshoz: pénz, megfelelő társulat, azonos gondolkodású mű-

vész-stáb, közönség igény, stb. Most úgy tűnt, szinte minden együtt volt, a megfelelő színészeket kivéve. Egészen biztos, hogy a Tragédia Pécsen a három főszereplő miatt bukik meg vagy múlik ki visszhangtalanul. A középkorú, ondolált frizurájú, pocakos s rettenetesen izradó Ádám, a fád, merev és érzelem nélküli Éva, valamint a saját hangjának rezgésében gyönyörködő Lucifer (Besenczi Árpád, Varga Mária, Héjja Sándor) a lehető legnagyobb tévedés. Vagy nem volt más? De hiszen ott van Szalma Tamás, az előadás kiemelkedően legjobb színésze, a zalaegerszegi előadás egykori Ádámja. Az elmúlt tíz évben nagyon sokat érlelődött a játéka. Amikor ő jelen van Úrként, a Föld szellemeként, Péter apostolként, Eretnekként, Márkiként, Michelangeloként, akkor a színpadon Madách is jelen van. (Persze hiába kapta volna ő Ádám szerepét, ha nincs mellette két megfelelő szereplő, az előadás így is, úgy is feldőlne.)

Végülis mi hiányzott? Lengyel György azt nyilatkozta, hogy az eddigi színpadra állítási koncepciók, a misztériumjáték, azaz oratórikus előadás és a történelmi revü közül az utóbbit választja: "Az én elképzelésem szerint is a mű vízió. Hogy egyáltalában nem akar semmit sem pontosan ábrázolni. Minden egyes kép mint történeti keret csak újabb alkalom arra, hogy az író bemutathassa ugyanannak a gondolatnak a küzdelmét egy más aspektusban. Az egész előadás hangsúlyozni kívánja, hogy e mű egy nagy egyéniségnek a víziója, aki a múlt század második felében élt Magyarországon."

Ezek egyébként Lengyel Györgynek régi-új gondolatai, újra és újra megfogalmazza őket, újra és újra csatába száll értük, erre áldozott és reméljük áldoz még termékeny alkotói éveket gazdag életművében.

Ám most mindez nem érződött következetesen a színpadon. Azt hiszem, a díszlet- és jelmeztervező nem állt rá Lengyel hullámhosszára. Egy fenséges nyitókép után láttunk például egy kidolgozatlan római színt, felesleges rekvizitumokkal, műmellekkel, valódi – mindent bele – orgiával. A forgószínpadot – amikor én ott jártam – még igazán nem érezték a színészek. Imádkozni kellett, hogy le ne essenek, hogy az ingatag sámlik fel ne boruljanak. A közönség szemmel láthatóan arra koncentrált, hogy a színészek megússzák épségben, minsem arra, mit csinálnak és hogyan.

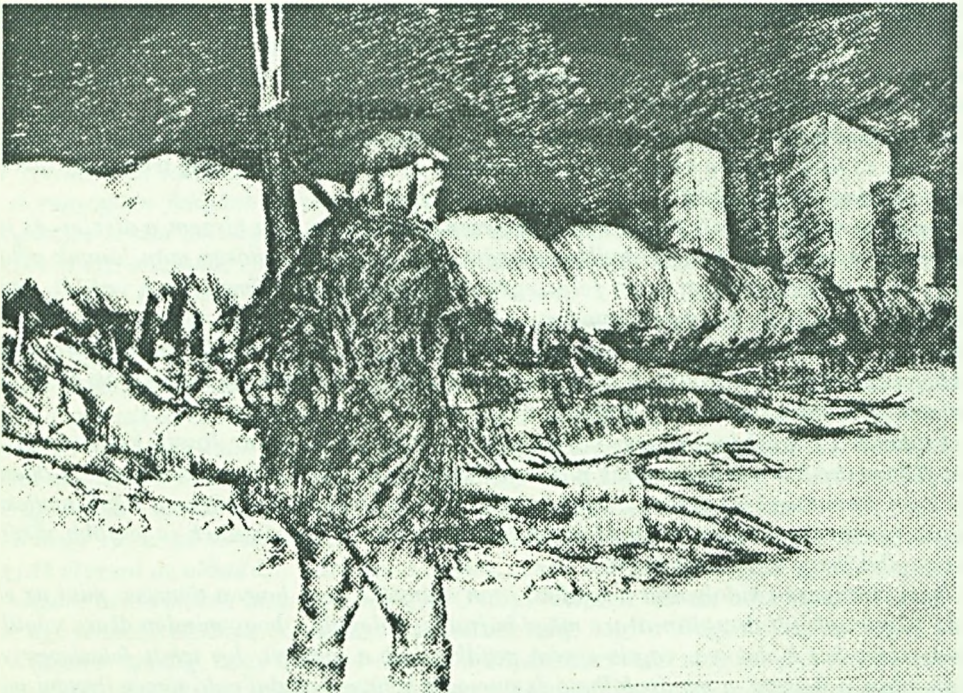
Erőltetett és szájbarágós volt a falanszter oroszos megoldása. Joszif Visszarionovics és a felismerhető orosz egyenruhák túlhangsúlyozottá, mi több, olcsóvá tették ezt az ötletet. Egy ilyen formátumú rendezőnek, mint Lengyel György, jobban kell bíznia a néző intellektusában. Igazán figyelhetett volna Madách intő szavára: "A művészetnek is legfőbb tökélye, ha úgy elbú, hogy észre nem veszik."

Nem volt igazán kidolgozott a rendező azon szándéka sem, hogy a tömeget, mint az előadás főszereplőjét arctalan-álarc mögé bújtatja, főleg úgy, hogy minden álarc végül is karakteresre lett kialakítva, vagyis egyéni pofák adták a tömeget. Így tehát felesleges volt az arctalan, a massa, a manipulálható és önmagát könnyen eladni tudó tömeg illeténi megjelenítése. Noha jól tudjuk, a rendezőnek igaza van: ma ez a fő kérdés, s ennek nagyon is valóságos élményeit nap mint nap látjuk, halljuk, érzékeljük kies hazánkban is.

Tudod, azt is sajnálom, hogy Lengyel másik zseniális megérzése, hogy ti, a forradalomban a győzelem veszélyesebb a vereségnél, egy rosszul dikciózott Luciferi monológon kívül alig volt észrevehető. Pedig soha ilyen aktuális mondatokat. Emlékszel a részletre? "A bűnös önmaga a győzelem, / Mely szeretször, száz érdeket nevel. / A vész, mely összehoz, mártírt terem, / Erőt ad: ott van az eretnekekkel. /" Ízeljgesd, figyeld, szedd szét ezt a pár

sor, s aztán adj nekem igazat: Madách aktuálisabb és magyarabb, mint valaha. Ámbár ezt 1862 óta – rátekintve saját korára – minden magyar generáció elmondhatta, s félek, el is fogja mondani még pár száz évig.

Nos hát szerkesztő uram, ha idáig jutottál levelemben, dönts el Te, fenntartod-e szándékodat, írjak-e valamiféle ismertetést erről az előadásról. De a felelősséget neked kell vállalnod, hiszen tudod, hogy írta Mikszáth: "Mentsen isten attól, hogy a kritikusnak mindig mindenben igaza legyen. Úgy szép a kritikus, ha téved. A tévedés az ő benső igaz természetének alkotórésze. A manó élne tovább a világon, ha a papnak és kritikusnak mindig mindenben igaza lenne."

Hibó Tamás: Hazafelé (rézkarc)